

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2022; 14(47): e26

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

Role of Physician and Scientists of *Tabas* Region in Islamic and Iranian's Medical History

Amir Mahdi Taleb¹, Mohammad Bagheri^{2*}

1. Council of Medical Basic Sciences, Health and Professionals Deputy of Education, Ministry of Health, Treatment and Medical Education, Tehran, Iran.
2. Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: *Tabas* is one of townships of south Khorasan Province that despite of huge past in history, it has been lesser recognized in view of medical sciences' history since now. In this field, surveying on live and remained works of *Tabas* physicians can be switch to becoming familiar with their medical opinions. In this article whilst recognition of physicians and medical scientists from *Tabas* in historical ages, introduces this group of scientists belonging to Islamic and Iranian's culture and civilization who have put on valuable medical works as a heritage for their own future generations.

Methods: The present survey has been accomplished by desk study and historical research with descriptive - analytic approach. To achieving the information about of the physicians in *Tabas* and their works, it has been referred to the historical writings' sources, listing references and scientific websites, too.

Ethical Considerations: In this study, criteria concernd with moral principles as confidentiality, personal satisfaction and freedom of participants in cooperation or non- cooperation during the study process have been observed.

Results: Region of *Tabas* has had a significant contribution in field of medical science in South Khorasan. Some of the physicians who were from *Tabas* are *Mirza Yahya Tabib-e Tabassi*, *Mirza Abolhassan Tabib-e Tabassi*, *Mirza Asadolla-e Tabib*, *Gholamreza Amirshaibani* and *Hassan Majd*. In section of writing works, they are included as translation of Quran verses' properties (*Al-Dorr-on-Nazim fi Khavas-el- Qurna-el- Azim*), *Shafi-ol-Oja* (translation of *Taghvim-ol-Abdan*), compiling of *Zobdat-ol-Alaj* (Poetic medicine) and transcription of five medical manuscripts such as *Alvaho-Sehha*. It also was indicated that one hospital unit entitled to "*Shaibani hospital*" has been in the city of *Tabas*.

Conclusion: Regarding the findings of the study, It was showed that *Tabas* region has had an important role in medical education and treatment and also transmission of medical heritage to succeeding generations wherever many physicians like as *Mirza Yahya Tabib-e Tabassi*, *Mirza Abolhassan Tabib-e Tabassi* and etc. were recognized in the mentioned periods. Moreover, the posterity of *Tabas* has done the compiling of one manuscript, translation of two books from Arabic in Persian and transcription of five manuscripts in field of medical sciences. *Shaibani Hospital* in *Tabas* has been also active to provide medical healthcare services to the public before destroying by direful earthquake on Sep 1978.

Keywords: Physicians; *Tabas*; Manuscripts; *Mirza Yahya Tabib-e Tabassi*; *Mirza Abolhassan Tabib-e Tabassi*; *Mirza Asadolla-e Tabib*; *Gholamreza Amirshaibani* and *Hassan Majd*; *Shaibani Hospital*

Corresponding Author: Mohammad Bagheri; **Email:** m84bagheri@gmail.com

Received: November 27, 2021; **Accepted:** July 23, 2022; **Published Online:** October 19, 2022

Please cite this article as:

Taleb AM, Bagheri M. Role of Physician and Scientists of *Tabas* Region in Islamic and Iranian's Medical History. *Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History*. 2022; 14(47): e26.

مجله تاریخ پزشکی

دوره چهاردهم، شماره چهل و هفتم، ۱۴۰۱

مرکز تحقیقات تاریخ و حقوق پزشکی

نقش پزشکان و دانشمندان منطقه طبس در تاریخ پزشکی اسلام و ایران

امیرمهدی طالب^۱، محمد باقری^{۲*}

۱. معاونت آموزشی، ستاد مرکزی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، تهران، ایران.

۲. گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: طبس یکی از شهرستان‌های استان خراسان جنوبی است که با وجود پیشینه سترگ تاریخی، تاکنون از منظر تاریخ علوم پزشکی کمتر شناخته شده است. از این نقطه نظر بررسی زندگانی و آثار برجای مانده از پزشکان طبسی می‌تواند راهگشای آشنایی با آرای پزشکی ایشان باشد. در این مقاله ضمن شناسایی پزشکان و دانشمندان طبسی در ادوار تاریخی، به معرفی این گروه از دانشمندان فرهنگ و تمدن اسلام و ایران که آثار مکتوب پزشکی و میراث ارزشمندی را برای نسل‌های پس از خود به یادگار نهاده‌اند، نیز پرداخته می‌شود.

روش: پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای و پژوهشی تاریخی (Historical Research) با رویکرد توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است. برای اطلاع از احوال پزشکان طبسی و آثار آنان به منابع مکتوب تاریخی و نیز مآخذ فهرست‌نویسی و پایگاه‌های رایانه‌ای مراجعه گردیده است.

ملاحظات اخلاقی: در این پژوهش موازین مرتبط با اصول اخلاقی همچون محرمانه‌بودن، رضایت شخص و آزادبودن شرکت‌کنندگان در همکاری یا عدم همکاری در روند پژوهش رعایت گردید.

یافته‌ها: منطقه طبس در زمینه دانش پزشکی سهم قابل توجهی در منطقه جنوب خراسان داشته است، از جمله این پزشکان، میرزایحیی طبیب طبسی، میرزاابوالحسن طبیب طبسی، میرزااسدالله طبیب، غلامرضا امیرشیبانی و حسن مجد بوده‌اند. در بخش آثار مکتوب می‌توان از ترجمه کتاب خواص آیات قرآن یا ترجمه الدرالتظیم فی خواص القرآن العظیم، شافی الایجاج (ترجمه تقویم الابدان) و تألیف کتاب زبده العلاج (طب منظوم) و استنساخ پنج نسخه خطی نام برد. همچنین مشخص گردید در شهر طبس بیمارستانی به نام بیمارستان شیبانی وجود داشته است.

نتیجه‌گیری: با توجه به یافته‌های پژوهش مشخص شد که منطقه طبس نقش مهمی در آموزش و درمان پزشکی و نیز انتقال میراث پزشکی به نسل‌های پس از خود داشته، چنانچه چندین پزشک از جمله میرزایحیی طبیب طبسی و میرزاابوالحسن طبیب طبسی و... از این منظر شناسایی و معرفی شدند. همچنین فرزندان طبس یک نسخه خطی تألیف و دو نسخه خطی را از عربی به فارسی ترجمه و پنج نسخه خطی را در موضوع علوم پزشکی استنساخ کرده‌اند. همچنین «بیمارستان شیبانی» طبس تا پیش از ویرانی آن در زلزله مهیب شهریورماه سال ۱۳۵۷، به ارائه خدمات بهداشتی درمانی به مردم منطقه، مشغول به فعالیت بوده است.

واژگان کلیدی: پزشکان طبسی؛ نسخ خطی؛ میرزایحیی طبیب طبسی؛ میرزااسدالله طبیب طبسی؛ غلامرضا امیرشیبانی؛ حسن مجد؛ بیمارستان شیبانی

نویسنده مسئول: محمد باقری؛ پست الکترونیک: m84bagheri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۷/۲۷

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Taleb AM, Bagheri M. Role of Physician and Scientists of Tabas Region in Islamic and Iranian's Medical History. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., Medical History. 2022; 14(47): e26.

مقدمه

شهرستان طبس در موقعیت ۳۳ درجه و ۳۶ دقیقه عرض شمالی و ۶ درجه و ۵۳ دقیقه طول شرقی واقع شده که از شمال به کویر نمک و شهرستان کاشمر، از مشرق به شهرستان‌های بیرجند و فردوس و از جنوب به کویر لوت و شهرستان راور و کرمان و از مغرب به یزد محدود می‌گردد. این شهرستان با وسعت ۵۵۴۶۰ کیلومتر مربع در دامنه غربی کوه شتری و حاشیه کویر نمک قرار گرفته است. بررسی‌های باستان‌شناسی نشان داده سابقه اقامت در ناحیه طبس همانند دیگر نواحی حاشیه کویر بسیار طولانی است، اما به صراحت متون اسلامی، طبس در آغاز حرکت مسلمین به سمت خراسان از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار بوده و به همین دلیل «دروازه خراسان» شهرت یافته است (۱). طبس در سال ۲۹ قمری و در دوران خلافت عثمان توسط مسلمین به سرداری «عبدالله بن بَدیل بن وَرْقه» به عنوان نخستین شهر خراسان فتح شد (۲).

در اواسط قرن پنجم ناصرخسرو در راه سفر طولانی و معروف خود پانزده شبانه‌روز در طبس اقامت کرده و شرح مبسوطی در توصیف طبس و احوال مردم آن سامان نوشته است. در آن زمان صلح و امنیت بر طبس حکمفرما بوده و در اثر مراقبت و لیاقت «گیلکی بن محمد» امیر طبس در آن شهر قتل و سرقتی اتفاق نیفتاده است. ناصرخسرو در نهایت نوشته است: «در هیچ منطقه‌ای از بلاد عرب ندیده‌ام که عدالت بدین حد رعایت شود» (۳).

بعد از آن دوران منطقه طبس یکی از مراکز فعالیت اسماعیلیان شد و در سال ۴۹۴ قمری توسط یکی از امرای سلجوقی از حیطة اختیار آنان خارج گردید (۴). طبس از حمله مغول‌ها در امان ماند و همانند دیگر شهرهای جنوب خراسان در دوران ایلخانی و تیموری جزء قلمرو حکومت‌های مرکزی ایران بود. در زمان شاه‌عباس صفوی از یک‌ها به طبس یورش بردند و آن را منهدم کردند (۵). از اواخر قرن یازدهم قمری شیبانان که از قبیله عرب زنگویی بودند، در شهر طبس مستقر شدند و آنجا را مرکز حکومت محلی خود قرار

دادند (۶). یکی از افراد آن طایفه امیرحسن‌خان عرب‌شیبانی بود که با اقدامات عمرانی به شهر طبس رونق بخشید (۷). بیشتر ساختمان‌ها و ابنیه تاریخی طبس در زلزله مخوف شهریورماه ۱۳۵۷ شمسی درهم کوبیده شد که پس از آن شهری جدید بر روی میراث قدیم شهر از نو ساخته شد.

بنا به شهادت تاریخ، طبس، همواره زادگاه و تجلی‌گاه بزرگان جلیل‌القدری در تمام زمینه‌های علمی، ادبی و هنری بوده است که هریک از آنان در زمینه‌های یادشده شهرتی فراوان و به سزا یافته‌اند و نامشان در دفتر ایام و صفحات تاریخ ایران فروزان و جاودانه مانده است و حتی گاه صیت شهرتشان از مرزهای سیاسی و جغرافیایی فراتر رفته و در هند و ماوراءالنهر و عثمانی پیچیده است. این سرزمین سهم بزرگ خود را در شکوفایی تمدن اسلام و ایران به ویژه در عرصه علوم پزشکی ادا نموده است. در اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی، طبس سهم بزرگی در شکوفایی طب ایرانی و اسلامی داشته و در دوره معاصر دانشمندان بسیاری که همگی مذهب شیعه دوازده امامی داشته‌اند و در نشر این مذهب کوشیده‌اند را به جامعه علمی تقدیم کرده است. در این میان پزشکان والامقام طبسی با نگارش کتاب‌ها و رساله‌های پزشکی در انتقال میراث پزشکی به نسل‌های پس از خود نیز نقش مهمی را ایفا نموده‌اند.

لازم به یادآوری است تاکنون کتاب یا مقاله‌ای درباره نقش پزشکان و دانشمندان طبس در تاریخ علوم پزشکی نوشته نشده و این مقاله در نوع خود نخستین اثر در این زمینه است. صرفاً در بعضی از آثار مربوط به طبس در ذیل مشاهیر طبس به برخی از پزشکان طبس اشاره شده یا در بعضی از کتب خاطرات به برخی از پزشکان طبسی اشاره شده است. همچنین به ندرت در بعضی از کتب تاریخ پزشکی به پزشکان طبسی اشاره شده است.

روش

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و پژوهشی تاریخی (Historical Research) با رویکرد توصیفی -

میرزاجعفر سکنی گزید (۸). میرزاجعفر طبیب، از پزشکان و مدرسان مهم و رییس دارالشفای آستان قدس رضوی در اواخر دوره قاجار (۹)، در مقدمه نسخه خطی وصایای حکیم که آن را خطاب به میرزایحیی طبیب نوشته درباره وی می‌نویسد: «میرزایحیی دانشجویی ساعی و کوشا بوده است و به چنان درجه‌ای در علم طب می‌رسد که اگر استادش نیاز به درمان داشته باشد به نزد وی خواهد رفت» (۸). این مطلب بیانگر آن است که وی جزء بهترین و دانشمندترین شاگردان میرزا جعفر طبیب، این پزشک و مدرس بزرگ مشهد بوده است. میرزاجعفر طبیب در کتاب وصایای حکیم، وصایای خود در زمینه اخلاق پزشکی و پزشکی خطاب به میرزایحیی طبیب نوشته است (۱۰).

شرح مشابه دیگری در وصف مراتب فضل و کمال، مقام علمی، وسعت دانش و حذاقت این پزشک طبسی را نایب الصدر شیرازی در کتاب طرائق الحقایق آورده است (۱۱). مرحوم میرزایحیی سال‌ها در مشهد به تحصیل علم طب پرداخت و پس از پایان تحصیلات به زادگاه خود بازگشت و به مداوای بیماران اشتغال داشت. در سنین پیری به روستای گُریت، از توابع طبس، مهاجرت کرد (۱۲). درمان بیماری مادر حاکم طبس، عمادالملک و دیگر صاحب منصبان طبسی از فعالیت‌های وی بوده است. اشعاری هم از وی باقی مانده است. وی یکصد و سه سال بر اساس سال‌شماری قمری عمر کرد و در نهایت روز پنج‌شنبه ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ قمری در گُریت از دنیا رفت و در اتاق جلوی منزلش دفن شد (۸).

۱-۲. **میرزا ابوالحسن طبیب طبسی:** تنها پسر میرزایحیی طبیب، میرزا ابوالحسن طبیب، بوده است که همانند پدر به تحصیل علم طب می‌پردازد و در کسوت طبیب به ارائه خدمات پزشکی به مردم منطقه مشغول می‌شود. در سال‌هایی که پدرش به علت کهولت سن به گُریت، از روستاهای طبس، مهاجرت کرده بود و کمتر طبابت می‌کرد، وی در طبس به درمان بیماران می‌پرداخت و پس از مرگ پدر نیز جای خالی وی را پر کرد. فرزندان میرزا ابوالحسن راه وی را در طبابت

تحلیلی انجام گرفته که به بررسی زندگانی و آثار پزشکان طبسی و نیز آثار پزشکی که فرزندان طبس در ترجمه یا استنساخ آن نقش داشته‌اند، می‌پردازد. برای اطلاع از احوال پزشکان طبسی و آثار آنان به منابع مکتوب تاریخی، مآخذ فهرست‌نویسی و پایگاه‌های رایانه‌ای از جمله Pubmed، Google Scholar، Irandoc و Magiran به زبان فارسی، عربی و انگلیسی مراجعه گردیده و واژگان کلیدی طبس، پزشکان طبس، علوم پزشکی طبس، نویسندگان و کاتبان طبسی نسخ خطی مورد جستجو قرار گرفته است.

یافته‌ها

۱. **محدودیت‌های پژوهش:** از سرگذشت همه نسخ خطی پزشکی که به وسیله دانشمندان طبس نوشته یا کتابت شده اطلاعات کامل و متقنی در دسترس نیست. بسیاری از این نسخ خطی هنوز در اختیار افراد و خاندان‌های طبسی یا وابسته به طبس قرار دارد و تاکنون در اختیار کتابخانه‌های عمومی کشور قرار نگرفته است. همچنین هنوز بسیاری از کتابخانه‌های کشور به سامانه‌های دیجیتال متصل نشده‌اند یا در صورت اتصال همه منابع آن‌ها در پایگاه ذی‌ربط بارگزاری نشده است. همچنین بسیاری از نسخ خطی کتابخانه‌های ایران اصلاً فهرست‌نویسی نشده‌اند. همچنین اطلاعات بسیار اندکی از پزشکان طبسی در منابع مکتوب به ویژه منابع متقدم ثبت شده است.

بحث

۱. پزشکان طبسی

۱-۱. **میرزا یحیی طبیب طبسی (۱۳۳۳-۱۳۳۰ ق.):** حاج میرزایحیی طبیب طبسی، فرزند ملا عبدالرحیم، در سال ۱۲۳۰ قمری در طبس دیده به جهان گشود. پدرش از بیابانک برای رنجی که از آنجا متحمل شده به طبس مهاجرت کرده بود و سال‌ها امام جماعت مسجد گُریت، از روستاهای طبس، بود. میرزایحیی پس از طی تحصیلات مقدماتی در طبس برای تکمیل تحصیلات خود به مشهد مهاجرت کرد و در مدرسه

حتی شهرستان زابل را بر عهده گرفته و به درمان بیماران اشتغال داشته است (۱۳). از علایق وی در کنار طبابت، کشاورزی و کمک به عمران و آبادانی طبس بود (شکل ۱) (۱۴).

شکل ۱: تصویر دکتر حسن مجد

۵-۱. غلامرضا امیرشیبانی (۱۳۸۲-۱۳۰۶ ش.): دکتر غلامرضا امیرشیبانی، در سال ۱۳۰۶ شمسی در شهرستان طبس به دنیا آمد. او عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی مشهد و بنیانگذار بخش جراحی اعصاب دانشگاه بود. بیمارستان مهر حضرت عباس مشهد را نیز او تأسیس کرد. امیرشیبانی مدیری مدبر و اندیشمند، پزشکی حاذق و نوع دوست، استادی توانا و وارسته، فردی شجاع و خودساخته، خدمتگزار جامعه و یاور تهی‌دستان، فداکار و باگذشت بود. پایان‌نامه دکترای عمومی امیرشیبانی تحت عنوان «پاراپلژی‌های پوتی» (تشخیص فلج تدریجی نیمه تحتانی بدن)، در سال ۱۳۴۰ شمسی برای دانشگاه علوم پزشکی مشهد و پایان‌نامه تخصص بالینی وی به نام «آخرین تصمیم راجع به معالجه سل ستون فقرات» در موضوع جراحی عمومی به راهنمایی دکتر محمدحسین منصور، در سال ۱۳۴۴ شمسی برای دانشگاه علوم پزشکی تهران نوشته شده است. درگذشت دکتر امیرشیبانی در ۷۶ سالگی در تهران رخ داد. پیکرش با همراهی شاگردان و وابستگان، روز پنج‌شنبه ۲۱ فروردین سال ۱۳۸۲ شمسی از بیمارستان مهر به سمت حرم

ادامه ندادند. سال تولد و وفات ایشان در منابع و اسناد تاریخی ثبت نشده است (۸).

۳-۱. میرزااسدالله جلیل‌الاطباء (۱۳۳۵-۱۲۹۰ ق.): میرزااسدالله فرزند میرزا حسین، نوه دختری میرزایحیی طبیب طبسی از مادری به نام معصومه متولد شده است. وی بیست و دو سال در تهران مشغول تحصیل حکمت، ریاضی و هیأت و طب قدیم و جدید بود. منشی‌باشی در کتاب روزنامه خاطراتش درباره وی نوشته است: «آقا میرزا اسدالله جلیل‌الطیباي زُیده مَهْره که نواسه دختری جناب مستطاب افلاطون الزمانی لقمان الدورانی خدایگانی آقای حاجی میرزایحیی دام‌الظله‌اند و مدت بیست و دو سال در تهران مشغول درس حکمت و تحصیل علم ریاضی و هیأت و به تکمیل طب قدیم و جدید ایرانی و فرنگی بکوشیده در تهران مشتهر و به عنایات شاهانه و امنای دولت جاودانه مفتخر بوده است» (۱۲). او از شاگردان میرزا علی اکبرخان نفیسی ناظم‌الاطباء و از دوستان میرزا علی اکبرخان اعتمادالحکماء بوده است. در سفری که به طبس داشته است عمادالملک، حاکم طبس، از وی خواسته است تا در طبس بماند، اما وی به علت تحصیل در تهران این درخواست را قبول نکرد. زمانی که منشی‌باشی وی را دیده از شدت بیماری رنجور بوده است. سرانجام در ۹ شعبان ۱۳۳۵ قمری در چهل و پنج سالگی در تهران به مرض تیفوس از دنیا رفت و در قم دفن شد (۱۲).

۴-۱. حسن مجد (۱۳۵۶-۱۲۶۳ ش.): دکتر حسن مجد فرزند حاجی ملامحمد طبسی در سال ۱۲۶۳ شمسی در طبس متولد شد. وی در هجده سالگی به اتفاق برادر کوچک‌تر خود، مرحوم شیخ ابراهیم مجتهد نجفی، متوفی ۱۳۹۵ قمری جهت کسب تحصیلات علوم دینی به مشهد مهاجرت نموده و در مدرسه سلیمان خان این شهر تحصیل کرد. در این مدت، به دو زبان عربی و فرانسه مسلط شد. زان پس برای ادامه تحصیل، به تهران رفت و در دارالفنون به تحصیل علم پزشکی نزد پزشکان زُیده ایرانی و فرانسوی آنجا پرداخت. وی از جمله پزشکان متعهد و باتقوا بوده که سال‌ها ریاست بهداری شهرستان‌های مختلف خراسان، از جمله سبزوار و طبس و

مطهر امام رضا (ع) تشییع و سپس در مزار خواجه اباصلت دفن گردید (شکل ۲) (۱۵).

اهمیت پزشکی و بهداشت و ضرورت رفع مشکلات و رفع آلام مردم در جامعه آن روزگار طبس می‌باشد.

شکل ۲: تصویر دکتر غلامرضا امیرشیبانی

شکل ۳: تصویر آیت‌ا... متولی حقی

از پزشکانی که در دوره زمانی مورد نظر در طبس می‌زیسته‌اند، نام چند نفر دیگر نیز ثبت شده که متأسفانه اطلاعات بسیار اندکی درباره فعالیت پزشکی آنان وجود دارد، از جمله ملاعبدالواحد طبیب (۱۶)، حاج میرزا حکیم، حاج آقاعبدالحسین طبیب، عمده الواعظین حاج شیخ حسن طبیب، مرحوم محمدرضا مدرس که در کربت روحانی بوده و به کار طبابت نیز می‌پرداخته است (۱۷). سرهنگ جلالی که پزشک بود. دکتر میر گلستانی که غیر طبسی و پزشک درمانگاه فرهنگ و مقیم طبس بود. نفیسی که کار طبابت می‌کرده مشهور به آقای مدیر طبیب سنتی بود. همچنین محمد صالح‌زاده شکسته‌بند و سیدجمال‌الدین شاهچراغی، شاکری و فخر، از جمله دندان‌سازان تجربی طبس بودند. پزشکان هندی و بنگلادشی نیز در دهه‌های پیش در طبس فعالیت می‌کردند. همچنین آیت‌ا... حاج سیدغلامحسین متولی حقی که مجتهد و متخصص علوم دینی بوده، اما در پزشکی نیز سررشته داشته‌اند. بر اساس منابع تاریخ شفاهی آیت‌ا... متولی حقی که سال‌ها تولیت آستانه مقدسه امامزاده حسین بن موسی الکاظم (ع) را عهده‌دار بوده، در درمان بیماری‌های مربوط به چشم مهارت خاصی داشته است (شکل ۳) (۱۳). این موضوع بیانگر

۲. نقش فرزندان طبس در انتقال میراث مکتوب پزشکی
 ۱-۲. ترجمه نسخ خطی پزشکی به وسیله دانشمندان طبسی: احمد بن محمد سکاکی طبسی، دانشمند قرن ۱۰ قمری بوده که نسخه خطی «الدرالنظیم فی خواص القرآن العظیم» اثر عبدالله بن اسعد یافعی را با عنوان «خواص آیات قرآن» یا «ترجمه الدرالنظیم فی خواص القرآن العظیم» در سال ۹۲۶ قمری انجام داده است (۱۸). موضوع کتاب خواص سوره‌ها و آیه‌های قرآن به ویژه جنبه‌های پزشکی قرآن است. سکاکی طبسی ترجمه خود را بر اساس شرح فارسی عبدالعلی بیرجندی بر الدر النظیم نوشته است (۱۹). این نسخه دارای پنج مقدمه مشتمل بر: ۱- تلاوت؛ ۲- فضیلت قرائت آن؛ ۳- آداب طریقه ختم؛ ۴- استعاذه؛ ۵- بسمله، فضیلت و منافع آن و متن اصلی در خواص سوره‌ها و آیه‌های قرآن به ویژه جنبه‌های پزشکی آن است. چندین کاتب به استنساخ این نسخه پرداخته‌اند و نسخ گوناگون این ترجمه در کتابخانه‌های گوناگون کشور نگهداری می‌شود (۲۰).

نسخه با شماره ۸۲۳۳۲ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود (۲۰).

محمود طبسی نسخه خطی «قربادین شفائی» اثر مظفر بن محمد حسینی شفائی را در ۲۲۸ برگ استنساخ کرده است. این نسخه با شماره ۱۰۶ در کتابخانه دانشگاه لس‌آنجلس نگهداری می‌شود (۲۴). از این اثر ارزشمند ۳ نسخه در مجموعه کتاب‌های انتشارات ویژه مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران نام برده شده که تاریخ کتابت یکی از آن‌ها قبل از ۱۰۳۷ قمری است. نسخه مزبور با دیباچه مرحوم استاد دکتر محمد مهدی اصفهانی برای اولین بار با شمارگان ۱۵۰ نسخه در فروردین‌ماه سال ۱۳۸۳ شمسی تکثیر و توسط ایشان در اختیار دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقات علوم پزشکی قرار داده شده است (۲۲).

محمد صالح بن حاجی ملک بن حاجی محمد علی طبسی نسخه خطی «الواح الصحه» اثر حبیب متطبب گیلانی را در سال ۱۰۳۷ قمری کتابت نموده است. موضوع این نسخه، الواح و جدول‌های پزشکی است و در دو مقاله تنظیم شده و ۱۳۱ برگ دارد. این نسخه با شماره ۳۴۹-۱۲۱ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود (شکل ۱) (۲۵). نسخه‌ای از تصویر نسخه خطی «الواح الصحه» که تاریخ تألیف آن سال ۹۴۷ قمری است، این نسخه نیز با دیباچه مرحوم استاد دکتر محمد مهدی اصفهانی برای اولین بار با شمارگان ۷۵ نسخه در فروردین‌ماه سال ۱۳۸۷ شمسی تکثیر و توسط ایشان در اختیار دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقات علوم پزشکی قرار داده شده است (۲۲).

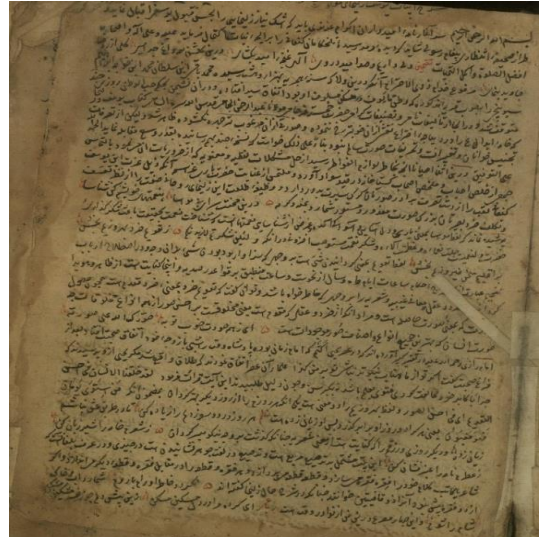
حبیب‌الله بن نورالدین محمد بن حبیب‌الله طبسی تونی، نسخه خطی «شافی الاوجاع (ترجمه تقویم الابدان)»، اثر ابن جزله در زمینه پزشکی را از عربی به فارسی در سال ۹۴۹ قمری ترجمه کرده است. اصل کتاب به زبان عربی و از تصانیف ابوعلی یحیی بن عیسی بن علی بن جزله متوفی سال ۴۹۳ قمری، پزشک مسیحی عرب تبار و نویسنده کتاب معروف «منهاج البیان فی ما يستعمله الانسان» است. نسخه مشتمل بر مقدمه و دو مقاله است. مقاله اول در امراضی است که اختصاص به عضوی از بدن دارد و در ۳۳۰ مرض تدوین شده و مقاله دوم در امراض باطنی و ظاهری است و در صد و بیست و دوین شده است (۲۰). چندین کاتب به استنساخ این نسخه پرداخته‌اند و در حال حاضر نسخ گوناگون این ترجمه در کتابخانه‌های گوناگون کشور نگهداری می‌شود (۲۱). نسخه چاپ سنگی این کتاب که نسخه‌ای از آن در کتابخانه ملی تبریز وجود دارد و تاریخ کتابت آن سال ۱۲۷۵ قمری می‌باشد، با دیباچه مرحوم استاد دکتر محمد مهدی اصفهانی به تعداد ۱۵۰ نسخه در آذرماه سال ۱۳۸۲ شمسی تکثیر و توسط ایشان در اختیار دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقات علوم پزشکی قرار داده شده است (۲۲).

۲-۲. تألیف نسخ خطی پزشکی به وسیله کاتبان طبسی:
احمد الاستادی المکی الطبسی، نویسنده نسخه خطی «زبده العلاج (طب منظوم)» به زبان فارسی که در سال ۹۴۳ قمری به نام سلطان سلیمان خان عثمانی به نظم درآورده است. نسخه با عبارت «لطایف شکر و سپاس بی‌قیاس» آغاز و با عبارت «ای اسم تو مظهر جمیع اسماء» پایان یافته است (۲۳).

۳-۲. استنساخ نسخ خطی پزشکی به وسیله کاتبان طبسی: علی بن عبدالکریم طبسی نسخه خطی رساله‌ای در طب به زبان عربی را استنساخ کرده است. نسخه با عبارت «بسمله. حمد له، اما بعد بدان که خداوند تعالی این جهان را آفرید به دوازده رکن و چهار طبع و آدمی را نیز.» آغاز و با عبارت «والله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المأب.» پایان می‌یابد. تاریخ پایان کتابت آن سال ۹۸۱ قمری است. این

علی طبسی نسخه خطی «شرح فصول بقراط» اثر عبدالرحمان بن علی بن احمد بن ابی صادق نیشابوری (ملقب به بقراط ثانی) در علم پزشکی و به زبان عربی را استنساخ کرده است. این نسخه با عبارت «بسمله. قال الشيخ الحكيم الاوحد ابوالقاسم عبدالرحمن... ان العناية تبعث الخلق علی اقتناء باب من ابواب العلوم و من اشرف الفضائل الانسانية سيما ما كان الناس كافه» آغاز و با عبارت «و اما الفصول المدلسه و التي تداعيه ذكرها باخره من الكتاب تركنا ذكرها شفقته علی فوت الزمان بما لا یجدی، والله تعالی ولی الخیر.» پایان می‌یابد. تاریخ پایان کتابت آن سال ۱۰۹۲ قمری است و با شماره ۱۱۳۵۱ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود (۲۰). مجموعه تقریباً کاملی از نسخ ارزشمند شروح بر «فصول بقراط» در مجموعه کتاب‌های انتشارات ویژه مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران به چشم می‌خورد که به همت مرحوم استاد آقای دکتر محمد مهدی اصفهانی در حد فاصل سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۴ تکثیر و توسط ایشان در اختیار دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقات علوم پزشکی قرار داده شده است (۲۲).

۳. **ابنیه پزشکی:** در پایان باید اشاره کرد که یک بیمارستان به نام «بیمارستان شیبانی» در طبس وجود داشته که در زلزله مهیب ۲۵ شهریورماه سال ۱۳۵۷ کاملاً تخریب گردیده است. وجه تسمیه این بیمارستان، که تا قبل از زلزله، سال‌ها به ارائه خدمات درمانی و محل مراجعات پزشکی مردم منطقه بوده است، احتمالاً به نقش خاندان عرب شیبانی طبس در راه‌اندازی آن برمی‌گردد. بنای این بیمارستان در محل فعلی اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان طبس قرار داشته است (اشکال ۵ و ۶) (۱۳). همچنین از درمانگاه فرهنگ در طبس نیز یاد شده است.

شکل ۴: تصویر صفحه اول نسخه الواح‌الصحیة موجود در کتابخانه

مرکزی دانشگاه تهران

این کاتب طبسی نسخه خطی «قرابادین شفائی» اثر مظفر بن محمد حسینی شفائی را نیز در ۷۲ برگ کتابت کرده که به شماره ۵۲۸۱،۱ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود (۲۰). محمد بن نعمت طبسی از کاتبان پرکار طبسی، نسخه خطی الحراره و البروده اثر خواجه نصیرالدین طوسی در علم پزشکی و به زبان عربی را استنساخ کرده است. نسخه با عبارت «قال مولانا... الطوسی... سئل مولانا علامة العصر نجم الدین مد ظله العالی داعیه المخلص عن قول الشيخ رئیس.» آغاز و با عبارت «كما تفعل فی الاشجار و الزرع اذا اصابها البرد الشدید.» پایان می‌یابد. این نسخه با شماره ۱۲۵۵،۲۰ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود (۲۰). وی همچنین نسخه خطی الاجسام القوی الفعالة فی القوی الجسمانية اثر ابن سینا در علم پزشکی و به زبان عربی را استنساخ کرده است. نسخه با عبارت «بسملة نقول ان القوی الفعالة فی الأجسام بذاتها ینتهي بها القسمة إلى أربعة أقسام و ذلك لأنها ینقسم الأولى إلى قوة یفعل فعلها فی جسم بقصد و اختیار.» آغاز و با عبارت «و ربما یحیی بإحساس و تحریک هما فی قوته فهذا هو حد النفس و الله اعلم و الحمد لوالب العقل بلا نهاية و الصلوة الدائم علی محمد منبع الحکمة و الشریعة و آله اجمعین.» پایان می‌یابد. تاریخ پایان کتابت هر دو نسخه سال ۱۰۹۱ قمری است. این نسخه با شماره ۱۲۵۵،۲۲ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود (۲۰).

پزشکان طبسی که نامشان در صفحات تاریخ باقی مانده متعلق به دوره قاجار به بعد می‌باشند، اما وجود مستمر مترجمان و کاتبان طبسی نشان‌دهنده توجه به پزشکی در بین اهالی منطقه طبس در طول تاریخ ایران اسلامی و به خصوص تاریخ تشیع است.

مشارکت نویسندگان

امیرمهدی طالب: ارائه نظرات اصلاحی و ویرایش مقاله.
محمد باقری: ایده مقاله، نگارش مقاله، جستجوی منابع.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

شکل ۵: تصویر ورودی بیمارستان شبانی طبس

شکل ۶: تصویر پزشکان و کارکنان بیمارستان شبانی در سال

۱۳۳۴ شمسی

نتیجه‌گیری

در این پژوهش که با اتکا به منابع کتابخانه‌ای و رایانه‌ای در دسترس صورت گرفت، مشخص می‌شود فرزندان طبس نقش مهمی در تاریخ علوم پزشکی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران داشته‌اند، چنانچه پزشکان مهمی از این شهر برخاسته‌اند. باید اشاره کرد که به احتمال قطع به یقین پزشکان بسیاری از دیار طبس پای به عرصه حیات گذاشته‌اند، اما متأسفانه روزگار آن‌ها را به فراموشی سپرده و نامی از آنان را ثبت نکرده است. به هر حال با وجود جستجوی فراوان تنها نام پنج پزشک از طبس در محدوده زمانی مورد نظر یافت شد. همچنین دانشمندان طبسی نقش به‌سزایی در ترجمه و انتقال میراث گرانسنگ پزشکی به نسل‌های پس از خود داشته‌اند، چنانچه حداقل یک نسخه خطی تألیف و دو نسخه خطی را از عربی به فارسی ترجمه و پنج نسخه خطی را استنساخ کرده‌اند، اگرچه

References

1. Labafkhaniki R. "Tabas". Encyclopedia of Shiism. Tehran: Hekmat; 2011. Vol.10 p.481-482. [Persian]
2. Riazi G. "Tabas". Khorasan History Yearbook. 1935; 1(1):103-117. [Persian]
3. Ghobadiani Marvazi N. Travelogue of Hakim Naser Khosrow Ghobadiani Morozi. Edited by Dabirsiyaghi M. Tehran: Zavar; 1977. p.169. [Persian]
4. Iqbal Ashtiani A. Amir Habashi Ibn Altontaq and Amir Ismail Gilaki. Yadegar. 1947; 4(29): 49-63. [Persian]
5. Amini M. Historical Geography of Tabas. Yazd: Nikouravesh; 2006. p.124-130. [Persian]
6. Azhari M. Jafar Khan Zand's letter to Amir Mohammad Khan Zanguyi Sheibani (ruler of Tabas) and Amir Mohammad Khan's response to this letter. Khavaran. 1990; 1(1): 47-50. [Persian]
7. Ghassabian M. A look at the lineage and lineage of Bani Shiban; The rulers of Tun and Tabas. Payam Baharestan. 2009; 2(6): 903-908. [Persian]
8. Mashhadi M. Vasaya-ie Hakim. Edited by Bagheri. M, Allami M. Mashhad: Katibe Mirase Shia; 2019. p.10-84. [Persian]
9. Bagheri M, Tavousi Masroor S. The Practitioners' Attitude to Medical Ethics in Qajar Era with an Emphasis on Mirza Jafar Tabib Mashhadi's Vasaya-ie Hakim. Med Hist J. 2020; 12(43): 49-59. [Persian]
10. Bagheri M. Introducing Mirza Yahya Tabib Scientific House, in Proceedings of National Conference on Irans Local History with Focus on Tabas County Local History. Mashhad: Katibe Mirase Shia; 2019. p.354-355. [Persian]
11. Nayeb al-Sadr M. Methods of Facts. Edited by Mahjoub M. Tehran: Barani; 1966. p.720. [Persian]
12. Monshibashi Tabasi M. Diary Newspaper Monashbashi. Edited by Bagheri M. Mashhad: Katibe Mirase Shia; 2019. p.113-224. [Persian]
13. Medical history of Tabas city during the last 150 years. Available at: <http://www.tabasenc.ir/>. Aploded May 2, 2015. [Persian]
14. Roustaei M. History of Medicine in Iran. Tehran: National Archives and Library of Iran; 2003. Vol.1 p.92. [Persian]
15. Jalali G. Celebrities buried in the shrine. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation; 2010. p.62-63. [Persian]
16. Moshkan Tabasi H. Collection of works of Seyyed Hassan Moshkan Tabasi. Edited by Bagheri M. Mashhad: Katibe Mirase Shia; 2019. Vol.5 p.63-78. [Persian]
17. Sharifi G. Tabas. Tehran: Cultural Research Office; 2020. p.81-82. [Persian]
18. Shahidi Salehi A. Tafsir and Tafsir Shia. Qazvin: Hadith Today; 2002. p.185-205. [Persian]
19. Tavoosi Masroor S. Description Dorar Al-Nazim A Memento of Abdalali Birjandi for Persian Speakers. In Essays about Birjand. Edited by Tarafdari A. Tehran: Hirmand; 2012. p.42-44. [Persian]
20. Bagheri M. Tabasnameh Written Heritage of the people of Tabas. Mashhad: Katibe Mirase Shia; 2019. p.27-547. [Persian]
21. Daneshpajoo M, Monzavi A. Sepahsalar Library Catalog. Tehran: Iranian Association of Philosophy and Humanities; 1971. Vol.5 p.129. [Persian]
22. Nami V, Tavana F. Index of Books of Special Publications of the Institute of Medical History Studies Islamic and Complementary Medicine. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2015. [Persian]
23. Aghabozurg Tehrani M. Mosannafatalshia. Edited by Fekrat M. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation; 1994. Vol.4 p.136-137. [Persian]
24. Daneshpajoo M. List of Manuscripts of the University of Los Angeles. Journal of Manuscripts. Central Library of the University of Tehran. 1983; 11-12: 142-722. [Persian]
25. Daneshpajoo M. Information about some manuscripts in the library of the medical school. Journal of the Central Library of the University of Tehran. 1963; 3(1): 297-386. [Persian]